

Отримано: 23 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 25 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 28 березня 2022 р.

e-mail: oksana_yakumenko@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2022-13(81)-58-60

Якименко-Ломон О. В. Традиція вживання і творення фемінітивів в українській та французькій мовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 13(81). С. 58–60.

УДК: 81'366.522=161.2=133.1

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8103-6539>**Якименко-Ломон Оксана Василівна,**

кандидат філологічних наук,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТРАДИЦІЯ ВЖИВАННЯ І ТВОРЕННЯ ФЕМІНІТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

Жіночі особові найменування – активна і динамічна категорія слів, яка невинно розвивається. Актуальність дослідження визначається необхідністю проведення порівняльного аналізу фемінотворчих процесів в українській та французькій мовах. Наявність категорії роду в обох мовах зумовлює активне творення форм фемінітивів і дозволяє провести їх порівняльний аналіз. У статті простежено основні закономірності розвитку номінацій для позначення жінок в українській та французькій мовах. Зауважено, що розвиток фемінітивів в Україні був уповільнений за радянських часів і набув актуальності в останні десятиліття; натомість у Франції процес розвитку жіночих найменувань був неперервним. Наголошено, що у французькій лінгвістиці рекомендовано уникати фемінізації посад, оскільки вони носять тимчасовий характер. У статті визначено способи словотворення жіночих номінацій. З'ясовано, що в українській мові найбільш продуктивним є суфіксальний. У французькій мові правила творення іменників-назв жінок чітко уніфіковано. Фемінітиви продукуються шляхом зміни артикля, несуфіксальним та суфіксальним способом.

Ключові слова: фемінітиви, жіночі номінації, словотворчі засоби.

Oksana Yakymenko-Laumont,

PhD in Philology,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

TRADITION OF USING AND CREATING FEMINITIVES IN UKRAINIAN AND FRENCH LANGUAGES

Personal feminine nouns are an active and dynamic category of words that is constantly evolving. The relevance of the study is determined by the need for a comparative analysis of the process of forming feminine nouns in the Ukrainian and French languages. The presence of the category of gender in both languages leads to the active creation of forms of feminines and allows their comparative analysis. The article traces the main patterns of development of female nouns in Ukrainian and French. It is noted that the development of feminines in Ukraine was slowed down in Soviet times and has become relevant in recent decades; in France, on the other hand, the process of developing women's names was continuous. It is emphasized that in French linguistics it is recommended to avoid feminization of positions, as they are temporary. The article identifies ways of word formation of women's nominations. It was found that the suffix word-formation is the most productive in the Ukrainian language. In French, the rules for creating feminine nouns are clearly unified. Feminines are produced by changing the article, in a non-suffixal and suffixal way.

Keywords: feminines, female nominations, word-forming ways.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. означений активізацією фемінотворчих процесів в українському та французькому мовленні. Це зумовлено збільшенням ролі жіноцтва в політичній, економічній, суспільній сферах. Усе більша кількість жінок бажає мати фемінітивну номінацію своєї професії чи посади, але спостерігається суперечність між соціальними реаліями та вираженням найменувань у мові. Поступово ця мовна лакуна заповнюється.

Фемінітиви (фемінативи) – група морфологічних одиниць для виділення загальних назв зі значенням особи жіночої статі. Науковому опрацюванню фемінітивів присвячено роботи сучасних українських мовознавців: А. Архангельської, М. Брус, Н. Бабич, М. Гінсбург, А. Нелюби, О. Поди, Я. Пузиренко, О. Синчак, О. Стишової, М. Федурко, І. Фекети.

Актуальність теми: використання фемінітивів збільшується щодня в різних стилях мовлення, жіночі номінації набувають поширення серед різних вікових груп, тому це явище є перспективним для вивчення мовленнєвої ситуації та динаміки розвитку мови. Наявність категорії роду в українській та французькій мовах передбачає активне творення форм фемінітивів і дозволяє провести їх порівняльний аналіз.

Мета дослідження полягає у встановленні динаміки та засадничих принципів творення фемінітивів в українській і французькій мовах.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- простежити основні закономірності розвитку фемінітивів в українській та французькій мовах;
- визначити способи словотворення жіночих номінацій.

Існує давня традиція вживання й творення фемінітивів в українській мові. На думку Марії Брус, у дописемний давньоруський період було започатковано процес творення фемінітивів суфіксальним способом. Найбільш продуктивними були форманти **иц-я**, **-к-а**: *вдовица, пасербиця, сестреница, тетька, женька* (Брус, 2019: 75). «Лексис» Лаврентія Зизанія (1596 р.) фіксує сім назв осіб жіночої статі: *горбата, дочка, медведиця, молодиця, невістка, скорчена, сляка*. «Словник української мови» за редакцією Бориса Грінченка (1907-1909 рр.) містить лексеми *дончиця, лікарка, комирниця*. «Словник української мови» Дмитра Яворницького (1920 р.) фіксує рідкісні слова: *домовласниця, злочинниця, змагальниця, колежанка*. У «Російсько-українському словнику» Агатангела Кримського (1924–1932 рр.) подано такі фемінітиви: *виборниця, вико-*

навиця, віддячниця, владниця, делегатка, демократка, державниця, друкарка, законодавиця, заступниця, заводовласниця, з'ясовниця, інспекторка, інструкторка, історичка, коштодавиця, медичка, мулярка, надихачка, професорка, чинниця.

Варто зауважити, що в період 1920-1930 рр. фемінітиви широко залучалися до багатьох лексикографічних праць учених. 20-ті рр. XX ст. можна назвати часом піднесення українського фемінізаційного процесу. На жаль, у наступному десятиріччі вчених-мовознавців було репресовано, а деякі їхні робити вважаються втраченими й досі.

Дослідниця фемінінних інновацій А. М. Архангельська здійснила ґрунтовну розвідку словників новотворів української мови ХХ – початку ХХІ ст. Так, наприклад, мовознавиця зазначає, що у «Російсько-українському словнику ділової мови» (1930) на 822 найменування маскулінного типу припадає 487 фемінізованих назв особи жіночої статі, що становить 59,2 %» (Архангельська, 2014: 59). Вона наводить такі приклади парних найменувань жіночого роду: «*витворниця, виховниця, відбирачка, державиця, діловодка, заграбачка, здіймачка, мальовниця, накладачка, народженка, образниця, обслідниця, одесчанка, опікунка, підданиця, поселениця, постачниця, починачка, праволомниця, рахівничка, родачка, свідчиця, спожитиця, статистиця, утікавиця, читальниця, шепотинниця, щепілька*» (Архангельська, 2014: 60). Дослідниця дійшла висновку, що «фемінативні, уміщені у словнику, ілюструють широке формальне варіювання жіночих парних найменувань, що свідчить про неусталеність слотовірної норми і конкурування варіантів: *вихователька – виховниця, видавачка – видавиця – видавниця, доглядачка – доглядниця, істишовниця – істишувачка, партійка – партійниця, винуватниця – винуватниця та ін.*» (Архангельська, 2014: 60).

Сталінський режим став на заваді розвитку української мови, зокрема й засвоєння фемінітивів. Унаслідок мовної реформи 1933 р. українську мову максимально наблизили до російської, для якої вживання фемінітивів є обмеженим. У радянських українських словниках фемінітиви було подано з позначками «розмовне» та «зневажливе». І тільки в діаспорі українці продовжували їх широко застосовувати як цілком нормальні форми слів, адже там упродовж усього ХХ ст. були чинними мовні норми 1920-х рр.

Зі здобуттям Україною незалежності процес уживання фемінітивів починає відновлюватися. Деякі традиційні форми на позначення осіб жіночої статі замінюються іншими, наприклад: *виборниця – виборчиня, чинниця – діячка, історичка – історикиня*, а деякі залишаються сталими: *белетристка, викладачка, делегатка, заступниця, членкиня* і т.п.

У 2019 р. було ухвалено нову редакцію українського правопису. Зміни торкнулися й іменників жіночого роду на позначення професій. У параграфі 32 «Правопис суфіксів» є абзац про іменникові суфікси, що утворюють іменники жіночого роду для називання жінок. Зазначені рекомендації щодо творення фемінітивів були офіційно погоджені на спеціальних засіданнях і, можна мати впевненість, відтепер стануть унормованими українськими лексемами. На сьогодні фемінітиви складають «досить обширну і багатогранну підсистему слів (понад п'ять тисяч номінацій)» (Брус, 2009: 68).

Фемінітиви (*la forme féminine*) – норма для французької мови. Процес фемінізації професій розпочався ще за часів Середньовіччя, наявність у словниках певних лексем (*damoiselle (юнка), jeune fille (дівчина підліток), mitronne (кухарка)*) засвідчує це явище. Активного поширення набувають іменники-фемінітиви, що утворилися за допомогою суфікса *-esse*: *venderesse (продавчиня), mairesse (мер), chanteresse (співачка) або devineresse (провидиця)*. З часом певна кількість фемінітивів зазнала змін або була вилучена з ужитку. Наприклад, лексема *«peintresse» (художниця)* використовувалася в ХІІІ ст. у значенні «дружина художника», у ХVІ – ХVІІІ ст. вона позначала жінку, яка займається живописом, а в ХІХ ст. виходить з ужитку. Деякі слова мали житевий термін ще коротший.

«Ручні» жіночі професії, які були численними у ХІХ ст. (оскільки жінкам було відмовлено у соціальному просуванні через недоступність вищої освіти), фемінізувалися дуже давно (*brodeuse (вишивальниця), fileuse (пряля)*).

Фемінітивізація професій набула активного поширення у ХІХ ст. з початком індустріальної доби і пришвидшилася на початку ХХ ст. Ці процеси були пов'язані з розвитком освіти, а також були наслідком Першої світової війни. Жінки були зобов'язані виконувати різні види діяльності, якими до цього займалися чоловіки.

У 2019 р. Французька академія визнала існування проблеми позначення назв професій, титулів і посад, які обіймають жінки. У дев'ятому виданні «*Dictionnaire de l'Académie française*» («Академічного словника французької мови»), яке готується до видання, фігурують сотні жіночих форм на позначення професій. Ці слова увійшли у використання і Академія їх зареєструвала для того, щоб вони були правильно сформульовані і їхнє вживання укоринилося. Кількість фемінітивів в останніх виданнях словника свідчить про сталість уживання, яка легко фемінізує назви професій. Варто зауважити, що майже всі професійні назви мають визнаний словниками фемінітив (*Académie française* : 5).

У суспільній сфері підкреслюється, що, на відміну від професії (невід'ємної від особистих якостей того, хто її здійснює), посада (особливо, якщо мова йде про державну посаду) відокремлюється від свого носія та його статі. Вона є безособовою і не апелює до якоїсь особливої ідентичності, соціальної ролі, тимчасової, яку будь-яка особа може і має право виконувати. У 1998 р. «*La Commission générale de terminologie et de néologie*» («Загальна комісія термінології і неології», COGETERM) у звіті Прем'єр-міністру наголошувала на дистанції, яка існує між посадою і особою, яка її обіймає. Посада носить характер абстрактний, загальний, вічний і безособовий. Посада не належить зацікавленій особі, вона виражає відповідальність, яку особа отримує, соціальну роль, яку вона відіграє, місію, яку вона виконує (*Académie française* : 13). Отже, у французькій лінгвістиці рекомендовано уникати фемінізації державних посад, оскільки вони несуть тимчасовий характер.

У 2012 р. на державному рівні було ухвалено рішення відмовитися від звертання до незаміжньої жінки «мадемуазель», оскільки воно вказувало на її сімейний стан і певною мірою дискримінувало. Невиришеною історичною проблемою є вживання займенників у множині. Так, *elles (вони)* або *toutes (усі)* вживають на позначення групи жінок, а *ils (вони)* або *tous* – групи людей, в якій є хоча б один чоловік. Це є даниною історії, коли наголошували на гендерній перевазі. Наразі вчені працюють над цією проблемою.

Розгляньмо морфологічну деривацію фемінітивів. В українській мові іменники-назви жінок творяться здебільшого від маскулінітивів переважно суфіксальним способом. Найбільш продуктивним є формант **-к-а**, який додається до чоловічої основи на приголосний (*архітекторка, викладачка, депутатка, директорка, доцентка, комедіантка, композиторка, лікарка, професорка, редакторка, філософка*).

Суфікс **-иц-** приєднується до чоловічих основ на **-ець** (*виконавець – виконавиця, вдівець – вдовиця, підприємець – підприємниця, самець – самиця, службовець – службовиця*) і **-ик** (*аліментник – аліментниця, боржник – боржниця, будівель-*

ник – будівельниця, керівник – керівниця, мученик – мучениця, радник – радниця, речник – речниця, розвідник – розвідниця, розкрийник – розкрийниця, співзасновник – співзасновниця).

Суфікс **-ни-** (**-ен-**) творить фемінітиви від чоловічих основ на **-ець** (*борець – борчиня, кіномитець – кіномисткиня, плавець – плавчиня, творець – творчиня, німець – німкеня*), **-лог** (*дерматолог – дерматологиня, філолог – філологиня, соціолог – соціологиня*) або на приголосний (*ворог – ворогиня, майстер – майстриня, член – членкиня, хірург – хірургиня*).

Суфікс **-ес-** (**-ис-**) використовується у запозиченнях з французької мови (*абатиса, актриса, баронеса, віконтеса, директриса, інспектриса, критикеса, патронеса, поетеса, стюардеса, фотографеса*).

Префіксальний спосіб не відзначається великою продуктивністю. На думку М. Брус, «від староукраїнської мови успадковано поодинокі деривати зі спільнослов'янськими префіксами **пра-**, **по-** (*прабаба, прапрабаба, посестра*), які невеликою мірою були доповнені в новий український період (*правнучка, праправнучка, прародичка, посестриця, послужжанка* та ін.) і збережені дотепер (Брус, 2019: 226). Сучасні префіксальні фемінітиви утворюються за допомогою іншомовних префіксів: **супер-**, **інтер-**, **екс-**, **анти-**, **екстра-** (*супердіва, суперзірка, супермодель, інтердівчина, екс-чемпіонка, антирекордсменка, екстрашпигунка*).

Складні фемінітиви продукуються внаслідок **основоскладання та словоскладання** (*Богоматір, преснодіва, білошвейка, фотомодель, псевдомама, козир-дівка, президент-жінка, акторка-красуня*).

Флексійний спосіб малопродуктивний, застосовується для творення фемінітивів на позначення власних назв, зокрема імен (*Валентин – Валентина, Олесь – Олесья, Владислав – Владислава*), а також жіночих найменувань за родинними стосунками та спорідненістю (*кузин-кузина, кум – кума, неньо-ненья*).

Фіксується невелика кількість **субстантиватів** (*віддана, головуюча, кохана, мала, молоденька, невірняя, недужа, православа, пречиста, радіоведуча, святá, ув'язнена, хвора*).

У французькій мові правила творення фемінітивних номінацій чітко уніфіковано. Формування словотвірного значення жіночості відбувається від маскулітивів за допомогою артиклів (неозначеного **une** та означеного **la**), закінчень або суфіксів.

Несуфіксальний словотвір. Як правило, жіночий рід іменників утворюється шляхом **додавання закінчення -е** до чоловічої основи на приголосний, який не вимовляється (*un bavard – une bavarde, un étudiant – une étudiante, un français – une française*).

Іменники, які закінчуються на **-er**, **-ier**, в жін. роді закінчуються на **-ère**, **-ière** (*un écolier – une écolière, un étranger – une étrangère, un ouvrier – une ouvrière*).

Іменники, що закінчуються на **-en**, **-ien**, **-on** та іменник **paysan** подвоюють літеру **n**: (*un européen – une européenne, un musicien – une musicienne, un patron – une patronne, un paysan – une paysanne*).

Суфіксальний словотвір. Суфікс **-euse** приєднується до чоловічих основ на **-eur** (*un acheteur – une acheteuse, un danseur – une danseuse, un vendeur – une vendeuse*).

Суфікс **-trice** творить фемінітиви від чоловічих основ на **-teur** (*un acteur – une actrice, un aviateur – une aviatrice, un directeur – une directrice, un spectateur – une spectatrice*). Існують винятки: *un acheteur – une acheteuse, un chanteur – une chanteuse, un menteur – une menteuse*.

Деякі іменники, які закінчуються на **-e**, додають у жін. роді суфікс **-esse** (*un hôte – une hôtesse, un maître – une maîtresse, un poète – une poétesse*).

Зміна артикля, детермінант. У деяких випадках, коли іменник у чол. роді закінчується на **-e**, рід та число виражається за допомогою службових слів – артиклів та займенникових прикметників (*un élève – une élève, un enfant – une enfant, la russe – la russe, mon dentiste – ma dentiste, ce secrétaire – cette secrétaire*).

Приблизно двадцять іменників утворюють особливу форму жін. роду, що має спільний корінь з відповідником чол. роду (*un copain – une copine, un héros – une héroïne, un neveu – une nièce, un poète – une poétesse, un roi – une reine, un gouverneur – une gouvernante*).

Ю. Будас акцентує: «Назви багатьох професій існують лише в чоловічому роді. Вони не мають особливої форми для жіночого роду. Для того, щоб пояснити, що мова йде про жінку, необхідно додати слово **femme**: *Elle est écrivain (composituer, architecte, peintre, professeur de français, médecin, ingénieur, pilote, interprète)*» (Будас, 2017: 25).

Отже, основне завдання фемінітивів – відновити гендерну рівність. Їхня активізація і поширення в різних стилях мови пов'язані із соціальним просуванням жінок, зі здобуттям ними освіти. Підсилювали розвиток фемінітивів світові катаклізми, унаслідок яких жінки були зобов'язані виконувати різні види діяльності, до цього, переважно, чоловічі. У французькій мові майже всі професійні назви мають визнаний словниками фемінітив. Рекомендовано розмежовувати професії і посади (особливо державні), уникаючи творення фемінітивних форм для останніх. Жіночі найменування в українській мові зазнають активного розвитку, проте потребують унормування. Перспективним є дослідження поширеності різних словотвірних типів фемінітивів у мові українських та французьких медіа.

Джерела а література:

1. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. II. *Мовознавство : науково-теоретичний журнал*. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; Укр. мовно-інформ. фонд НАН України. Київ, 2014. № 1. С. 58–70.
2. Брус М. П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологія»*. 2009. Вип. 46. Ч. I. С. 61–69.
3. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.
4. Будас Ю. О. *Le français des affaires*. Ділова французька мова: навчально-методичний посібник з ділової французької мови для студентів освітнього ступеня «бакалавр». Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2017. 123 с.
5. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / за ред. І. Вихованця. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
6. *Культура фахового мовлення : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.* / Авт.: Бабич Н. Д., Герман К. Ф., Скаб М. В., Скаб М. С. та ін. ; за ред. Н. Д. Бабич. Чернівці : Книги – 21, 2006. 496 с.
7. Попова И. Н., Казакова Ж. А. Грамматика французского языка. Практический курс: Учебник для институтов и факультетов иностранных языков. 12-е изд., стереотипное. М. : ООО «Издательство «Нестор Академик», 2014. 480 с.
8. Académie française. La féminisation des noms de métiers et de fonctions. с. 20 – http://www.academie-francaise.fr/sites/academie-francaise.fr/files/rapport_feminisation_noms_de_metier_et_de_fonction.pdf